

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Twee visreizen 'te soute' van de Maria Elisabeth naar IJsland: Een experiment van de Middelburgse Commercie Compagnie vanuit Zierikzee in 1726 en 1727

Jongejan, M.

Citation

Jongejan, M. (2022). Twee visreizen 'te soute' van de Maria Elisabeth naar IJsland: Een experiment van de Middelburgse Commercie Compagnie vanuit Zierikzee in 1726 en 1727. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 41(1), 25-47.

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from:

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Twée visreizen ‘te soute’ van de *Maria Elisabeth* naar IJsland

*Een experiment van de Middelburgse Commercie
Compagnie vanuit Zierikzee in 1726 en 1727**

In 1726 and 1727, the Middelburg Commercie Compagnie (mcc) sent the merchant ship *Maria Elisabeth* to Iceland for the cod fishery. The crew members of the ‘hoeker’ and the supplies for fishing were brought in from Zierikzee, another town in the Dutch province of Zeeland.

The first half of the eighteenth century is a virtually blank page in Dutch fishing history, as far as the cod fishery around Iceland is concerned. The administrative records of the *Maria Elisabeth*’s fishing trips in the archives of the mcc are a unique source to deepen the knowledge of this fishing branch.

The *Maria Elisabeth* left in 1726 and 1727 in May and returned in September. The voyages lasted 127 to 136 days. The crew consisted of thirteen people, eleven adults and two boys. The wages depended on the amount of fish caught. The crew members had to sign a declaration that they would not take any merchandise with them to trade in Iceland.

Salt from Setubal in Portugal was most suitable for salting the cod; it took four tons of salt per barrel of fish. During the cod fishery around Iceland, hand-lines and hooks were used. From both voyages, the vessel brought in about 570 barrels of salted cod. This means that the catch was more than 17,000 fishes each year. The shipowners of Zierikzee mainly sent merchant ‘hoekers’ to Iceland, these ships were larger than fish ‘hoekers’. After the fishing season, the ships were used for merchant shipping in France and Spain. In 1727 the Icelandic fleet of Zierikzee consisted of 54 ships.

The cod was cured and salted in barrels on board the vessel at sea. The salt, the barrels and the food formed the fixed costs of the fishing trips. The voyage of 1726 yielded a profit of 804 guilders, on the voyage of 1727 2,488 guilders were lost because the prices at the Zierikzee fish auction in 1727 were extremely low. The reason was that the city council imposed an obligation to sell the fish of all vessels in Zierikzee, so that the market was overfled. Normally many Zierikzee

* Met dank aan Raymond van Ael, Adri van de totstandkoming van dit artikel.
Vliet en Nico de Vries voor hun bijdragen aan

skippers brought their catch to the fish auction of Maassluis in the province of Holland.

For the MCC, founded in 1720, equipping the *Maria Elisabeth* for Iceland voyages was one of the experiments from the early years. After two trips, the trading company did not consider the cod fishery to be repeated. From 1730 on the MCC concentrated on navigation in West Africa and the Caribbean. The company developed into the most important shipping company in Zeeland for slave voyages.

INLEIDING

Op 15 maart 1726 besloten de directeuren van de Middelburgse Commerce Compagnie (MCC) na 'veel ordentelijk overleg en informatie' het hoekerschip de *Maria Elisabeth* 'te senden te southe naar IJsland'.¹ Dat de MCC zich bezig ging houden met de kabeljauwvisserij lag niet voor de hand. De compagnie was immers opgericht voor de handelsvaart en een visserijplaats was Middelburg niet. Voor geschikte bemanningsleden en benodigdheden voor de visvangst moest de *Maria Elisabeth* uitwijken naar Zierikzee, in die jaren een stad met een omvangrijke vloot voor de zeevisserij. In het MCC-archief is de administratie van twee visreizen naar IJsland bewaard gebleven, evenals de bijbehorende correspondentie en notulen van vergaderingen. Hierin is gedetailleerde informatie over die reizen vastgelegd.²

De eerste helft van de achttiende eeuw is wat betreft de kabeljauwvisserij rond IJsland een vrijwel onbeschreven blad in de visserijgeschiedenis. De administratieve bescheiden van de visreizen van de *Maria Elisabeth* uit 1726 en 1727 vormen een unieke bron om de kennis van dit visserijbedrijf te verdiepen. Deze casestudy beoogt meer inzicht te krijgen in kabeljauwvisserij in de IJslandse wateren in de eerste helft van de achttiende eeuw. Na een historiografisch overzicht wordt de IJslandse kabeljauwvisserij vanuit Zierikzee beschreven, gevolgd door een inleiding over de beginjaren van de MCC en een korte biografie van de hoeker *Maria Elisabeth*. Daarna komen het aanmonsteren van de bemanning, de voorbereiding van de reizen, de benodigdheden voor de visvangst, de reisduur, de vangst, de gang van zaken op de afslag en de financiële resultaten van de reizen aan de orde.

1 Zeeuws Archief Middelburg (ZA), Middelburgse Commerce Compagnie 1720–1889, toegang 20 (MCC), inv.nr. 14, notulen 15 maart 1726 [scan 134–135]. Visserij ter zoute wil zeg-

gen dat de vis aan boord werd ingezouten.

2 ZA, MCC, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland ('reis om de Noort'); inv.nr. 729, 2e reis naar IJsland.

Naast de export van de Hollandse pekelharing was in de achttiende eeuw de uitvoer van kabeljauw van belang. Ter illustratie: in 1753 exporteerden de plaatsen rond de Maasmond 2.186 lasten haring en 1.589 lasten gezouten kabeljauw naar Frankrijk, het Rijngebied, Vlaanderen en Brabant. Een last haring of kabeljauw bestond uit veertien tonnen. De kabeljauw werd gevangen in de Noordzee en in de IJslanse wateren. Aan boord van de schepen werd de vis verwerkt, gezouten en tenslotte onder de naam ‘abberdaan’ verhandeld.³ Voor de haringvisserij was een speciaal schip (de buis) ontwikkeld, voor de IJslandvaart werd nimmer een voor deze visserij toegerust schip geconstrueerd. Voor deze kabeljauwvisserij volstond de hoeker, een robuust vaartuig dat de vaak barre weersomstandigheden in de noordelijke wateren kon trotseren. Hoekers zijn al bekend uit de dertiende eeuw als schepen voor de visserij met lijnen en haken (hoeken). Grotere hoekers werden ook in de koopvaardij ingezet.⁴

In studies naar de visserijgeschiedenis gaat de aandacht vooral uit naar het gewest Holland en de haringvisserij.⁵ H.A.H. Kranenburg concludeert in *De zeevisserij van Holland in den tijd der Republiek* dat de kabeljauwvisserij van de Zeeuwse stad Zierikzee van gering belang was. Volgens deze visserijhistoricus brachten schepen uit deze plaats hun vangst vaak aan in Hollandse havens.⁶ Maassluis in de Maasmond was voor de IJslanse visserij de voornaamste vissersplaats. Op de jaren 1684, toen 26 schepen bij IJsland visten, 1685 en 1686 na voeren tussen 1683 en 1690 vanuit Maassluis minder dan tien hoekers naar het noordelijke eiland. Daarna nam de vloot in omvang toe. In 1687 voeren uit alle havens van de Republiek, inclusief Zierikzee, ruim vijftig schepen uit. Voor het midden van de achttiende eeuw zouden volgens een niet ondertekende memorie jaarlijks tussen de 100 en 110 schepen naar IJsland zijn gevaren. Deze schepen zouden elk gemiddeld dertig lasten (van veertien tonnen) aangebracht hebben.⁷

Met Kranenburg constateert Marie Simon Thomas in een studie over de handelsvaart op IJsland en de visserij in de IJslanse wateren dat bronnen, en dus ook getalsmatige gegevens, met betrekking tot de IJslanse visserij voor de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw uitermate schaars

3 H.A.H. Boelmans Kranenburg, ‘Visserij in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795’ in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Deel 8 (Haarlem 1979) 249-260, aldaar 258-259. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* is abberdaan of labberdaan gezouten kabeljauw, ook aangeduid als zoutevisch.
4 J. van Beylen, *Schepen van de Nederlanden. Van de late middeleeuwen tot het einde van de 17e eeuw* (Amsterdam 1970) 141-143; H.A.H. Kranenburg, *De zeevisserij van Holland*

in den tijd der Republiek (Amsterdam 1946) 16-18.

5 Kranenburg, *De zeevisserij*; Christiaan van Bochove, ‘De Hollandse haringvisserij tijdens de vroegmoderne tijd’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1:1 (2004) 3-27; Bo Poulsen, *Dutch herring. An environmental history, c. 1600-1860*. (Amsterdam 2008).

6 Kranenburg, *De zeevisserij*, 2-3.

7 Ibidem, 48-49.

zijn. ‘Over het bedrijf dat ongestoord kon worden uitgeoefend viel niet veel te vertellen’ merkt Simon Thomas op. Zij beschrijft dat Groenlandvaarders in de eerste helft van de zeventiende eeuw bij toeval ontdekten dat er in de wateren ten noorden van IJsland zeer veel kabeljauw te vangen was. Aanvankelijk was voor de bemanningen van (vissers)schepen de omvangrijke ruilhandel van goederen met de IJslandse bevolking net zo’n belangrijke inkomstenbron als de visserij. Rond 1660 vertrokken de eerste schepen die speciaal voor de kabeljauwvangst waren uitgerust naar IJsland.

Voor de periode 1751 tot en met 1786 vermelden de *Nederlandsche Jaerboeken* en de *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken* de aantallen schepen en voor de meeste jaren ook een indicatie van de vangst. Het aantal schepen dat naar IJsland vertrok, wisselde per jaar. Een matige tot slechte vangst in enig jaar deed de reders ertoe besluiten om het volgende jaar minder schepen naar IJsland te sturen. Op basis van deze gegevens stelde Simon Thomas een samenvattend overzicht van de omvang van de IJslandvloot samen (zie tabel 1).⁸ De gemiddelde jaarlijkse aanvoer per schip bedroeg meestal vijf tot vijftien last, met uitschieters naar twintig last.

Tabel 1. IJslandsvaarders (1751–1786).

	<i>Dordrecht</i>	<i>Rotterdam</i>	<i>Delfshaven</i>	<i>Schiedam</i>	<i>Vlaardingen</i>	<i>Maassluis</i>	<i>Brielle</i>	<i>Zwartewaal</i>	<i>Enkhuizen</i>	<i>Totaal</i>	<i>gemiddeld aantal lasten</i>
1751	3	4	4	7	12	31	12	0	0	73	12
1752	3	2	3	6	6	40	4	0	0	64	7
1753	1	2	0	7	8	31	5	0	2	56	20
1754	2	5	1	8	18	55	5	1	0	95	11
1755	1	3	1	8	15	43	5	0	0	76	15
1756	0	4	1	9	21	56	4	0	0	95	2 á 4
1757										111	slecht
1758	0	5	0	10	34	41	4	0	0	94	goed
1759	0	6	2	10	47	55	4	0	0	124	matig
1760										?	15
1761	0	4	5	10	52	48	4	0	0	123	20
1762	0	4	5	8	55	63	3	0	4	142	redelijk
1763	0	5	3	8	51	77	2	0	2	148	redelijk

8 Ibidem, 197; Marie Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders in de 17e en 18e eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandsche handel en visscherij* (Amsterdam 1935) 154–158, 165, 261 (bijlage J).

	<i>Dordrecht</i>	<i>Rotterdam</i>	<i>Delfshaven</i>	<i>Schiedam</i>	<i>Vlaardingen</i>	<i>Maassluis</i>	<i>Brielle</i>	<i>Zwartewaal</i>	<i>Enkhuizen</i>	<i>Totaal</i>	<i>gemiddeld aantal lasten</i>
1764	0	3	1	6	43	56	2	0	2	113	redelijk
1765	0	3	1	5	52	75	2	0	2	140	redelijk
1766	0	4	2	6	66	73	2	0	2	155	10
1767	0	4	3	6	68	72	2	0	2	157	9
1768	0	4	3	6	68	75	2	0	2	160	5
1769	0	3	3	6	56	65	2	0	2	137	8
1770	0	3	3	6	55	55	2	0	2	126	14
1771	0	2	3	6	60	70	2	0	2	145	6
1772	0	3	2	5	44	67	0	0	0	121	7
1773	0	3	2	5	41	56	0	0	0	107	5
1774	0	0	1	3	32	47	0	0	0	83	8
1775	0	0	1	1	36	40	0	0	0	78	5
1776	0	0	0	0	24	12	0	0	0	36	9
1777	0	0	0	0	17	5	0	0	0	22	16
1778	0	0	0	0	19	5	0	0	0	24	goed
1779	0	0	0	0	34	26	0	1	0	61	16
1780	0	0	0	0	38	25	0	0	0	63	20
1781	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
1782	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
1783										41	slecht
1784	0	0		2	27	18	0	2	0	49	slecht
1785	0	0		2	31	16	0	3	0	52	matig
1786	0	0		2	29	22	0	4	2	59	?

Van de jaren 1757 en 1783 is alleen het totaal aantal schepen bekend; van het jaar 1760 is alleen een indicatie van de vangst vermeld. Gedurende de jaren 1781 en 1782 tijdens Vierde Engelse Oorlog (1780–1784) werd de IJslandvaart onderbroken. De gegevens zijn voor de jaren 1751–1765 ontleend aan de Nederlandsche Jaerboeken en voor de jaren 1766–1786 aan de Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken. Bron: Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 261 (bijlage J).

Voor de jaren na 1771 laat tabel 1 een gestadige afname van de IJslandvloot zien. De belangrijkste oorzaak moet gezocht worden in de protectionistische handelspolitiek in veel West-Europese landen.⁹ Overigens stopte de IJslandvaart niet in 1786. Tot 1798 voeren vanuit Maassluis en Vlaardingen jaarlijks nog dertig tot veertig schepen naar IJsland. Als gevolg van de oorlogshande-

9 L.M. Akveld. 'Noordzeeversserij' in: *Mari- (Bussum 1977) 318–334, aldaar 322.*
tieme geschiedenis der Nederlanden. Deel 3

lingen in de Bataafs-Franse tijd (1795–1813) liep het aantal uitgevaren schepen terug tot slechts twee in 1810.¹⁰ Vanaf 1814 voeren er weer hoekers vanuit Holland naar IJsland, maar dat waren nooit meer dan achttien schepen. In het midden van de negentiende eeuw kwam de IJslandvaart stil te liggen.¹¹ Anders dan voor de haringvisserij en haringhandel werden voor gezouten kabeljauw geen overheidsmaatregelen getroffen om de kwaliteit te waarborgen of om de handel te reguleren.¹² Dit verklaart mede het gebrek aan bronnenmateriaal. Een tweede oorzaak voor de schaarste aan bronnen is van institutionele aard. Van 1578 tot 1859 behartigde het College van de Grote Visserij de belangen van de Hollandse haringvisserij. In dit archief van zestien strekkende meter komen gegevens over de kabeljauwvisserij sporadisch voor. Colleges die de belangen van de IJslandse kabeljauwvisserij en van de kleine- of kustvisserij behartigden, zijn pas in respectievelijk 1817 en 1823 tot stand gekomen.¹³

Voor de geschiedschrijving van de kabeljauwvisserij zijn we vooral aangewezen op bronnen die de plaatselijke vroedschappen en notarissen nagelaten hebben. Alleen in Maassluis bestond een College voor de Kleine Visserij dat zich met alle facetten van de plaatselijke kabeljauwvisserij bezighield.¹⁴

ZIERIKZEE EN DE KABELJAUWVISSERIJ

Zierikzee was in de zestiende eeuw het centrum voor de visserij op gezouten kabeljauw in de Nederlanden. Uit een onderzoek naar de Zeeuwse zeevisserij tussen 1568 en 1648 blijkt dat, ondanks grote oorlogsverliezen, rond 1650 jaarlijks circa tachtig schepen uit Zierikzee uitvoeren. Tijdens de Eerste Engelse oorlog (1652–1654) verloor de stad 55 vissersschepen. Het stadsbestuur stimuleerde de wederopbouw van de vloot door een premie in te stellen voor de nieuwbouw van schepen. Hiervan maakten meer dan dertig stuurlieden gebruik.¹⁵ Niet lang daarna, rond 1660, is de kabeljauwvisserij in de IJslandse wateren vanuit Zierikzee begonnen. Bejaarde vissers getuigden in 1741 dat de IJslandvaart al minstens tachtig jaar werd uitgeoefend.¹⁶ De eerste schriftelijke

10 Nationaal Archief (NL-HaNA), Archieven van de Colleges van de Grote Visserij 1578–1857 (1859), toegang 3.11.03, inv.nr. 224, notulen van het College van de Grote Visserij, 1806–1812 (nota van 1811).

11 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 285 (Bijlage N).

12 Kranenburg, *De zeevisscherij*, 167.

13 A.A. Mientes, 'De Hollandse visserijcolleges', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 16: 3–4 (1984) 166–174.

14 A.M. Nieuwenhuisen, 'Het College voor de kleine visscherij te Maassluis', *Tijdschrift voor*

Geschiedenis, 46:3 (1931) 262–275.

15 A.P. van Vliet, *Vissers in oorlogstijd. De Zeeuwse zeevisserij in de jaren 1568–1648* (Middelburg 2003) 41–42; A.P. van Vliet, 'De jammerlijk geslagen visscherie'. De ondergang van de Zeeuwse vissersvloot in de Eerste Engelse Oorlog', *Kroniek van het Land van de Zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 38 (2013) 21–30, aldaar 30.

16 [Pieter Boddaert e.a.], *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden ... vervolgende de beschryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder handelende van*

bron over een visser uit Zierikzee, die zijn IJslandse vis aanbracht op de afslag van Maassluis, dateert uit 1669.¹⁷

Een anoniem handschrift uit de achttiende eeuw vermeldt dat in 1711 tachtig hoekers uit Zierikzee ter visserij uitvoeren naar IJsland en de Noordzee; in 1720 waren het er nog maar vijftig. De oorzaak van de snelle achteruitgang van de vissersvloot was volgens deze auteur enerzijds dat de resultaten van de visserij te wensen overlieten en anderzijds dat de manschappen er de voorkeur aan gaven om op een koopvaardijhoeker aan te monteren.¹⁸ Hoeveel hoekers in deze jaren naar IJsland gingen, vermeldt dit handschrift niet.

Voor de visserij bij IJsland werden vishoekers en koopvaardijhoekers ingezet, schepen die stabiel genoeg waren voor de barre omstandigheden in de noordelijke wateren. Een vishoeker was kleiner dan een koopvaardijhoeker. De *Maria Elisabeth*, de in Zierikzee gebouwde koopvaardijhoeker van de MCC die in 1726 en 1727 voor de IJslandvisserij werd ingezet, had een laadvermogen van 120 ton.¹⁹ In Nieuwpoort gebouwde vishoekers hadden een grootte van 85 ton. In Holland kochten de Vlamingen vishoekers van zestig ton.²⁰ Vishoekers brachten in het tweede kwart van de achttiende eeuw twintig tot dertig last (van veertien tonnen vis) binnen en koopvaardijhoekers veertig tot 46 last.²¹

Rond 1720 telde de Zierikzeese vloot ongeveer 75 koopvaardijschepen van verschillende grootte, voornamelijk hoekersschepen met twee masten.²² Van de Zierikzeese koopvaardijhoekers voer een deel in het voorjaar en de zomer uit voor de visserij ter zoute naar IJsland. De rest van het jaar vervoerden ze vracht, voornamelijk naar Frankrijk en Spanje. De *Maria Elisabeth* bevond zich na de IJslandreis van 1726 in de haven van Zierikzee te midden van 44 koopvaardijhoekers, die in de loop van oktober 1726 op weg gingen naar Spanje, Nantes, Bayonne en Bordeaux. We leiden hieruit af dat de IJslandvloot van Zierikzee in 1726 naast een aantal vishoekers uit maximaal 44 koopvaardijhoekers bestond. In 1727 namen 54 hoekers uit Zierikzee aan de visserij op IJsland deel, waaronder een onbekend aantal vishoekers.²³

Zeeland, dl. 1. (Amsterdam 1751) 379.

17 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 158.

18 ZA, Handschriftenverzameling Gemeentearchief Schouwen-Duiveland 1599-heden, toegang 5489, inv.nr. 616, 'Corte verhaelingen van 't geen geschiet is in en aangaande der steede Zierikzee', 1720.

19 Corrie Reinders Folmer-van Prooijen, "Met de rapen in de pot". Het hoekerschip *Maria Elisabeth* in de Europese vaart, 1720-1732' in: Leo Akveld e.a.(red.), *In het kielzog. Maritiem-historische studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleeraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden* (Amsterdam 2003) 222-232, aldaar 224.

20 Juul Filliaert, *De Compagnie van Vischvaart te Nieuwpoort 1727-1737* (Nieuwpoort 1939) 78.

21 In 1744 brachten twee koopvaardijhoekers uit Brielle respectievelijk 40 en 46 last aan.

Twee vishoekers uit Brielle kwamen met 28 en 30 last thuis. Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 177. De Compagnie en de Stadt Nieuwpoort, allebei vishoekers van 85 ton uit Nieuwpoort, brachten elk ruim 21 last aan.

Filliaert, *De Compagnie van Vischvaart*, 85, 88.

22 Ruud Paesie, 'Van volle naar gereefde zeilen; handel en koopvaart' in: Jeanine Dekker en Huib Uil (red.), *Zierikzee, acht eeuwen stad* (Goes 2021) 142-159, aldaar 158.

23 ZA, MCC, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brieven P. van der Kort 28 oktober 1726, 2 november 1726 en 17 september 1727 aan de directeurs [scan 67, 76].

Scheepsmodel van een koopvaardijhoeker, vervaardigd door Pieter Ossewaarde, c. 1750–1770.

STADHUISMUSEUM ZIERIKZEE

Het aantal koopvaardijhoekers en vishoekers van de vloot van Zierikzee zegt weinig over de omvang van de IJslandvaart. De hoekers waren immers voor meerdere doelen te gebruiken. Vishoekers konden voor de visserij op de Noordzee en bij IJsland worden ingezet, maar ook om oesters of prikken te halen in Engeland of kreeften in Noorwegen. Afhankelijk van de strategie van de reders kon een wisselend aantal koopvaardijhoekers ter visserij naar IJsland gestuurd worden.²⁴

Dat de visserij en de koopvaardij van dezelfde schepen gebruikmaakten, bevorderde de uitwisseling tussen beide maritieme sectoren. Een deel van de zeelieden uit Zierikzee was zowel voor de visserij als voor de koopvaardij inzetbaar.²⁵ In Zierikzee werd in de jaren twintig, en in de decennia erna, een tekort aan vissers signaleerd. Matrozen monsterten als visser aan op IJslandvaarders uit Maassluis waar ze meer verdienden dan op de Zierikzeese schepen.²⁶ Ook maakten ze de overstap naar de koopvaardij, waar tegen een vast loon gewerkt werd en niet, zoals in de visserij, tegen een loon dat van

24 Vergelijk: Victor Enthoven, 'Zaanse wal-visvaarders als multipurpose ship', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 39:1 (2020) 5–28.

25 Adri van Vliet, 'Visserij, economische pij-

ler in woelige jaren' in: *Zierikzee, acht eeuwen stad*, 122–141, aldaar 126.

26 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 173–174.

de vangst afhankelijk was. Loonsverhogingen in 1727 en in 1746 mochten niet baten om de matrozen aan de Zierikzeese visserij te binden.

De betekenis van Zierikzee voor de handel in gezouten vis nam in de eerste helft van de achttiende eeuw af. Het stadsbestuur inde in 1710 nog 15.468 gulden aan pachtgeld voor de visbelasting op gezouten en verse vis. In 1765 waren deze inkomsten teruggelopen tot 5.832 gulden. De handel in gezouten kabeljauw concentreerde zich in Maassluis waarmee de marktpositie van Zierikzee verzwakte.²⁷ De schepen hadden veel te lijden van de barre omstandigheden in de noordelijke wateren. In 1741 zijn zelfs twee hoekers uit Zierikzee ten gevolge van zware ijsgang tijdens de visserij bij IJsland verloren gegaan.²⁸ Mogelijk heeft ook deze overweging meegespeeld bij de beslissing van de reders om rond 1750 de IJslandvaart vanuit Zierikzee te beëindigen.

DE BEGINJAREN VAN DE MCC EN DE HOEKER MARIA ELISABETH

Na de Spaanse Successieoorlog (1702–1713) moesten Middelburgse kooplieden, die door het uitreden van kaperschepen over veel kapitaal beschikten, op zoek naar alternatieven voor de kaapvaart. In 1720 richtten zij de MCC op. Door de algemene formulering ‘aanqueek der Koophandel ende Zeevaard’ leek de doelstelling van de MCC onbegrensd.²⁹ Maar in de praktijk kon de compagnie zich lang niet op alle handelsroutes richten. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) had het monopolie op de handel in Azië. De West-Indische Compagnie (WIC) bezat het monopolie op de handel in het Atlantisch gebied, waaronder ook de kusten van West-Afrika. De MCC richtte zich daarom aanvankelijk vooral op bestemmingen binnen Europa en op de smokkelhandel met de Spaanse koloniën in het Caribisch gebied. Veel reizen waren verliesgevend. Bovendien verloor de compagnie veel schepen. Van de dertien schepen die de compagnie in 1723 in de vaart had, waren er in augustus 1726 nog vier over. Een handelsexpeditie van 1724–1727 naar de westkust van Zuid-Amerika bracht de MCC aan de rand van de afgrond. Het uitreden van de *Maria Elisabeth* voor de IJslandvaart was een van de activiteiten uit de roerige beginjaren van de MCC die gekenmerkt werden door een zwalkend beleid.³⁰

De naamgever van de hoeker *Maria Elisabeth* was de dochter van Pieter de la Rue, een toonaangevende Middelburgse koopman met grote belangen

27 Laurens Priester, ‘Visserij en stadsontwikkeling, Zierikzee’ in: Martin van Rooijen (eindred.), *Steden des tijd. Historische stadstypes in Nederland* (Utrecht 1990) 50–69, aldaar 65–67.

28 ZA, Rechterlijke, weeskamer en notariële archieven Schouwen-Duiveland, 1498–1811, toegang 5025, inv.nr. 4095, archief van notaris Anthonij van Borrendam, 1708–1756, twee scheepsverklaringen van 25 september 1741

[scan 117–120].

29 ZA, MCC, inv.nr. 49, regulement [scan 8].

30 C. Reinders Folmer-van Prooijen, *Van goederenhandel naar slavenhandel. De Middelburgse Commercie Compagnie 1720–1755* (Middelburg 2000) 39, 72–80; Ruud Paesie, *Voor zilver en Zeeuws belang. De rampzalige Zuidzee-expeditie van de Middelburgse Commercie Compagnie, 1724–1727* (Zutphen 2012) 59.

in de kaapvaart en de smokkelhandel en een van de MCC-directeuren. Hij bestelde het schip voor eigen rekening in Zierikzee en verkocht het door aan de MCC.³¹

De romp van de hoeker is in Zierikzee gebouwd door Marinus Theunisz Kater. Het schip had een dwarsgetuigde grote mast en een bezaansmast. De afmetingen: 24,6 meter lang, 6,75 meter breed en 3,75 meter diep in het ruim. Het laadvermogen was 60 last ofwel 120 ton. Bij elkaar kostten de bouw en de eerste basisuitrusting voor vertrek 11.891 gulden.³²

De reizen van de *Maria Elisabeth* zijn geanalyseerd vanuit de optiek van de rendabiliteit van de vrachtaart binnen Europa. Het schip heeft tussen 1721 en 1733 gevaren voor de MCC en in deze dertien jaar 26 reizen gemaakt, waarvan vier naar het Caribisch gebied. Van de 22 Europese reizen in tien jaar tijd, voornamelijk naar het Franse Seudre en Bordeaux, waren er twaalf verliesgevend. Tien reizen eindigden met een geringe winst. De MCC leed op de uitredingen van de hoeker meer dan 16.000 gulden verlies. De resultaten werden jaarlijks in de winst- en verliesrekeningen opgetekend, zonder dat de directeuren er conclusies uit trokken.³³ Vergelijken met de grote financiële belangen die gemoeid waren met de vaart buiten Europa was de exploitatie van de hoeker geen onderwerp om veel aandacht aan te besteden.

Na een reis naar Faro en Villa Nova in Portugal, die eindigde met een verlies van meer dan 8.397 gulden, besloten de directeuren op 15 maart 1726 de hoeker voor een visreis naar IJsland te sturen. De overwegingen die tot dit besluit leidden, vinden we niet terug in de notulen. We weten alleen dat er 'veel ordentelijk overleg en informatie' aan vooraf ging. De directeuren moeten inlichtingen hebben ingewonnen, waaruit bleek dat er een goede kans was om winst te maken. Mogelijk was schipper Pieter van der Kort van de *Maria Elisabeth* met het voorstel gekomen om een 'reis om de Noort' te maken. Hij kwam uit Zierikzee en was bekend met de kabeljauwvisserij ter plaatse.³⁴

Op de IJslandreis van 1726 werd, zoals we zullen zien, een bescheiden winst gemaakt. Het resultaat van de tweede reis in 1727 was negatief. Het uitrusten van het schip buiten Middelburg en het verkopen van de lading buiten die stad was in strijd met het reglement van de MCC. Dit gegeven en het verlies van 1727 zullen voor de MCC de redenen geweest zijn om het branchevreemde experiment met de IJslandse kabeljauwvisserij stop te zetten. Mogelijk speelde ook mee dat schipper Pieter van der Kort eind 1727 overleed. De laatste reis van de *Maria Elisabeth* voerde in de winter van 1732-33 naar Curaçao. Het bijzondere van deze reis was dat het schip op

31 Ruud Paesie, *Geschiedenis van de MCC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2014) 22; Reinders Folmer, *Van goederenhandel*, 109.
32 Reinders Folmer, "Met de rapen in de pot", 224. Maten: 82 Zeeuwse voet lang, 22,5 voet breed binnen de huid en 12,5 voet diep

in het ruim. Een Zeeuwse voet was ongeveer 30 cm.

33 Reinders Folmer, "Met de rapen in de pot", 223, 231-232.

34 ZA, MCC, inv.nr. 14, notulen 15 maart 1726 en 24 april 1726 [scan 134-135, 144].

de terugreis een verstekeling meevoerde, de tot slaaf gemaakte Leonora. Zij ontsnapte aan de slavernij en bouwde als inwoner van Middelburg een nieuw bestaan op.³⁵

In 1730 verviel het handelsmonopolie van de wic op de Atlantische handel grotendeels. Dit maakte voor de mcc de weg vrij om zich op de vaart op West-Afrika en het Caribisch gebied te concentreren.³⁶ De *Maria Elisabeth*, die in 1733 uit de vaart werd genomen, was de laatste hoeker die voor de compagnie voer. Nieuwe hoekers, het scheepstype dat vooral voor de Europese vaart en de IJslandvaart ingezet werd, schafte de compagnie niet meer aan.³⁷ De mcc stapte uit de Europese handelsvaart en ontwikkelde zich tot de belangrijkste rederij op Walcheren voor slavenreizen.³⁸

SCHIPPER EN BEMANNING

Tijdens de twee reizen naar IJsland was Pieter van der Kort uit Zierikzee de schipper van de *Maria Elisabeth*. Hij begon op 11 september 1725 bij de mcc. Zijn laatste reis was de IJslandreis van 1727.³⁹ Tijdens deze reis is hij ziek geworden en noodgedwongen met een ander schip terug naar Zierikzee gekomen. Zijn neef, die als zouter aan boord was, nam de taak van de schipper over.⁴⁰ Pieter van der Kort overleed begin 1728. Charel Plevier, notaris en correspondent (agent) van de mcc in Zierikzee, kreeg de opdracht om het vistuig dat nog bij de schipper thuis lag bij de weduwe op te halen en te verkopen.⁴¹

De *Maria Elisabeth* is in 1726 voor de kabeljauwvisserij ter zoute uitgevaren met een dertienkoppige bemanning, waarvan elf volwassen vissers en twee jongens. Ze waren allemaal afkomstig uit Zierikzee. Voorafgaand aan de reis ontving de bemanning een fooi van een gulden per persoon, zoals gebruikelijk was bij de Zierikzeese IJslandvaarders.⁴² De beloning van de bemanning was afhankelijk van de hoeveelheid gevangen vis. Tijdens de reis van 1726 verdienden de matrozen van de *Maria Elisabeth* drie gulden 'lastgelt' voor iedere aangebrachte last vis. De twee jongens verdienden 'naar advenant', afhankelijk van hun ervaring. De zouter was verantwoordelijk voor het zouten van de gevangen kabeljauw en kreeg voor zijn belangrijke werk 4 gulden en 18 stui-

35 Roosanne Goudbeek, 'Een geslaagde ontsnapping aan de slavernij', *Zeeland* 30:1 (2021), 1-8.

36 Reinders Folmer, *Van goederenhandel*, 143-148.

37 Ibidem, 83-84, 163.

38 Gerhard de Kok, *Walcherse ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020) 48, 81.

39 Reinders Folmer, "Met de rapen in de

pot", 232.

40 ZA, MCC, inv.nr. 718, brieven van gezagvoerders aan de directeuren, brief van P. van der Kort van 27 augustus 1727 aan de directeuren [scan 87].

41 ZA, MCC, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brieven van Ch. Plevier van 29 maart 1728 en 26 april 1728 aan de directeuren [scan 86-87].

42 ZA, MCC, inv.nr. 729, 2e reis naar IJsland, kwitantie van 7 mei 1727 [scan 31].

vers per last.⁴³ De kok genoot als extra beloning een premie van twee Zeeuwse rijksdaalders (van 52 stuivers). De klimmer, wiens taak het was zo nodig in de mast te klimmen, kreeg ook een Zeeuwse rijksdaalder extra. Voor de levers van de kabeljauw, die apart in tonnetjes verpakt werden, kreeg elk bemanningslid een halve stuiver per tonnetje. Als beloning in natura mocht elke visser zijn eigen kinnetje (klein tonnetje) vis voor eigen gebruik vullen. Ook was voorzien in een anker wijn voor het volk bij het aanmonsteren en in een pannenkoek als traktatie bij de aankomst.⁴⁴

Het Sint Pietersgilde behartigde de belangen van de Zierikzeese visserij. Na het visseizoen, op 14 september 1726, beklagde het gilde zich bij het stadsbestuur van Zierikzee over het grote gebrek aan zeelui. Matrozen verdienden op de IJslandvaarders van Maassluis meer dan in Zierikzee. De krapte op de arbeidsmarkt zorgde voor beweging op het loonfront. Het stadsbestuur besefte dat de lonen omhoog moesten en stelde de beloning voor de matrozen voor een IJslandse reis in het najaar van 1726 vast op 2 gulden en 14 stuivers per last vis. Voor die tijd werd door de Zierikzeese reders kennelijk minder betaald.⁴⁵

De 3 gulden per last vis die de matrozen van de *Maria Elisabeth* in 1726 ontvingen was meer dan het loon dat voor de Zierikzeese schepen was vastgesteld. De vangst van de *Maria Elisabeth* was in 1726 en 1727 vrijwel even groot. De totale loonsom van de hoeker was in 1727 evenwel lager dan in 1726. Omdat de MCC zich in 1727 aan de voorschriften van de Zierikzeese vroedschap hield, kreeg de bemanning een lagere vergoeding per last vis dan in 1726. Een matroos verdiende in 1726 124 gulden en 13 stuivers en in 1727 110 gulden en 1 stuiver.⁴⁶

De elf volwassen bemanningsleden legden op 29 april 1726 een verklaring af die speciaal voor de visreizen naar IJsland was opgesteld. Ze tekenden ervoor dat ze geen handelswaren aan boord mee zouden nemen om in IJsland te verhandelen, omdat anders het schip 'onvrij' zou kunnen worden verklaard. IJsland viel onder Denemarken, dat het handelsmonopolie voor IJslandse waar opeiste. De achtergrond van deze verklaring was dat een hoeker uit Zierikzee in 1719 op verdenking van verboden handel op IJsland opgebracht was. De reders, hierin gesteund door het stadsbestuur, wilden geen risico lopen.⁴⁷

43 In een deel van de gebruikte bronnen zijn de bedragen vermeld in ponden Vlaams van 6 gulden. Deze bedragen zijn omgerekend naar guldens en stuivers (20 stuivers in een gulden). Een Zeeuwse rijksdaalder was 52 stuivers waard.

44 ZA, MCC, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland, [scan 51]; verklaring van 29 april 1726

[scan 50].

45 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 173–174.

46 Berekend op basis van de gegevens in de overeenkomst van 1726 en de gegevens van de visafslag. Inclusief levergeld (in 1726 18 stuivers; in 1727 10 stuivers).

47 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 172.

VOORBEREIDING VAN DE VISREIZEN

De *Maria Elisabeth* lag van 9 maart tot 6 april 1726 in Middelburg. De scheepstimmerlieden van de werf van de MCC voerden enkele werkzaamheden aan het schip uit, de zeilen werden hersteld en de lijnbaan de Swarte Cabel voorzag het schip van nieuwe tuigage. In Middelburg kocht de schipper kompassen, uursglazen, halfuursglazen en een stuurmans-doos, evenals brandewijn en wijn. Het schip nam ballast aan boord voor de reis naar Zierikzee.⁴⁸ Vanaf 10 april werd het schip in Zierikzee verder gereedgemaakt. Van der Kort bestelde een nieuw anker en gaf opdracht om aan de verblijven in het vooronder wat te vertimmeren. Hij kocht de gebruikelijke levensmiddelen, brandstof, kaarsen en andere huishoudelijke behoeften in, alsmede alle benodigdheden voor de visvangst.⁴⁹ De hoeker voer op 1 mei 1726 uit.

In het najaar van 1726 bepaalde de magistraat van Zierikzee dat reders alleen matrozen in dienst mochten nemen voor schepen die in Zierikzee thuishoorden. Reders van buiten de stad mochten geen volk werven voordat de schepen van Zierikzee waren voorzien.⁵⁰ Deze maatregel zou voor de IJslandreis van de MCC in 1727 gevolgen kunnen hebben, omdat de *Maria Elisabeth* een Middelburgs schip was. De directeuren in Middelburg hadden gehoord van de 'swarigheden' en stuurden de schipper voor onderzoek naar Zierikzee. Hij moest informeren of er wel genoeg volk en tonnen te verkrijgen waren. Totdat de schipper groen licht gaf, bleef de hoeker in Middelburg liggen.⁵¹ Het schip werd vanaf 25 april in Zierikzee in gereedheid gebracht. De laatste stap was het aan boord nemen van de lading Noorse steen.⁵² Gezouten vis was aan bederf onderhevig als de tonnen aan vocht werden blootgesteld. Om te voorkomen dat de lading vochtig werd, liet de schipper onder in het schip een laag stenen aanbrengen om daarop de tonnen te stapelen.⁵³ Op 10 mei 1727 voer de hoeker uit.

BENODIGDHEDEN VOOR DE VISVANGST

Voor de kabeljauwvangst bij IJsland gebruikten de vissers kollijnen. Dit zijn handlijnen van ongeveer honderd meter lang, gemaakt van hennep. Afhankelijk van de diepte konden twee, drie of vier lijnen aan elkaar bevestigd worden. De lijnen werden met lood verzwaard. Aan het eind werd een zijlijn bevestigd waar een lange kolhaak met aas aan vastzat. Het koltuig werd met

48 ZA, MCC, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 2–11].

49 Ibidem, [scan 12–38].

50 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 173–174, 177.

51 ZA, MCC, inv.nr. 15, notulen 12 april 1727 [scan 32].

52 Ibidem, inv. nr. 718, brieven van gezagvoerders aan de directeuren, brief van P. van der Kort van 26 april 1727 aan de directeuren [scan 79]; inv.nr. 729, 2e reis naar IJsland [scan 33–34].

53 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 147.

'Hoeker die om Cabbelijauw vist met de Kol'. Uit: Gerrit Groenewegen, *Verzameling van vier en tachtig stuks Hollandsche schepen* (Rotterdam 1789). MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM

de hand op en neer bewogen totdat de vis toehapte. Zierikzeese leveranciers zorgden voor alle benodigdheden voor de visvangst: kollijnen, haken ('dog-hoeken'), messen om de vis schoon te maken ('doggemessen'), stenen om de vis op te snijden ('kaakstenen'), een kollenbak om de lijnen op te bergen, vis- en speelmanden.

De schipper van de *Maria Elisabeth* kocht in Zierikzee geen aas voor de visvangst. Dit komt overeen met het gegeven dat Vlaamse schepen tijdens de IJslandreizen in de achttiende eeuw ook geen aas mee van huis namen. De kelen, lippen en ingewanden van de gevangen kabeljauw dienden als aas voor hun soortgenoten. Dat verklaart ook waarom er in Zierikzee geen tonnetjes met kelen en lippen op de afslag kwamen. Bij de eerste uitworp van de lijnen gebruikten de Vlamingen een stukje gedroogde varkenshuid. Welk aas de

Vijf bemanningsleden vissend met de kol. Fragment van: 'Hoeker die om Cabbelijauw vist met de Kol'. Uit: Gerrit Groenewegen, *Verzameling van vier en tachtig stuks Hollandsche schepen* (Rotterdam 1789). MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM

Zierikzeese vissers voor de eerste vangst gebruikten is niet bekend. Wellicht gebruikten ze iets van het eigen proviand.⁵⁴

Om een goede prijs te maken moest de gezouten kabeljauw blank van kleur zijn. Spaans of Portugees wit zout zorgde ervoor dat de vis mooi blank bleef.⁵⁵ Zout afkomstig uit het Portugese Setubal, aangeduid als Sint Ubeszout, was het meest geschikt. Gewoonlijk rekende men met vier tonnen zout voor een last vis.⁵⁶

Met het oog op de aanstaande IJslandreis van de *Maria Elisabeth* bestelden de directeurs van de MCC op 15 maart 1726 in Amsterdam tweehonderd tonnen Lissabonzout. De heren directeurs waren zich bewust van het belang van goed zout, want ze schreven dat het zout goed en droog moest zijn en met een goed vaartuig en een voorzichtige schipper naar Zeeland gebracht moest worden. Niettemin veranderden ze een week later op verzoek van de schipper de order van Lissabonzout in Sint Ubeszout. De schipper was van mening dat hij ondanks deze verandering toch niet het goede zout had gekregen, omdat het geleverde zout zeer fijn was en daardoor zeer schadelijk. Hoe fijner het zout, hoe minder 'kraack', schreef Van der Kort. Hij stuurde een monster van het gekochte zout mee en, ter vergelijking, een monster van Sint Ubeszout. Ook Charel Plevier, de agent van de MCC in Zierikzee, was beducht dat het Lissabonzout de kwaliteit van de vis negatief zou beïnvloeden.⁵⁷ Het zout is niet vervangen en de vrees voor mindere kwaliteit vis bleek ongegrond.

54 ZA, MCC, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 12–31]; J.P. van de Voort, *Vissers van de Noordzee. Het Nederlandse visserijbedrijf in geschiedenis en volksleven* ('s-Gravenhage 1975)14; Igor Antonissen, 'Allen die willen naer Island varen'. *Noord-Franse en Vlaamse IJslandvaart in de 18de eeuw* (Gent 2008) 120–122; Akveld, 'Noordzevisserij', 330. Hier is de IJslandvaart ten onrechte onder het kopje beugvisserij behandeld.

55 Antonissen, 'Allen die willen naer Island varen', 35, 155.

56 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 166.

57 ZA, MCC, inv.nr. 14, notulen 15 en 22 maart 1726 [scan 135–136]; inv.nr. 63.5, correspondentie Amsterdam, brief van A. Baert van 29 maart 1726 aan de directeurs [scan 49]; inv. nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van Ch. Plevier van 26 augustus 1726 aan de directeurs [scan 58].

De *Maria Elisabeth* bracht in 1726 39 tonnen zout mee terug, die doorverkocht werden aan zes afnemers.⁵⁸ Voor de vangst van ruim 41 last vis waren 161 tonnen zout gebruikt. Dit klopt perfect met de vuistregel van vier tonnen zout per last. Na de reis van 1727 waren er van de tweehonderd tonnen zout zestig over.⁵⁹ Voor de vangst van ruim veertig last vis waren 140 tonnen zout gebruikt, drie en een halve ton per last in plaats van de gebruikelijke vier tonnen.

REISDUUR EN VISGRONDEN

De eerste reis begon op 1 mei 1726 en eindigde op 4 september 1726, waarna de vis op 9 september afgeslagen werd.⁶⁰ De reis nam 127 dagen in beslag, waarvan de heenreis dertien dagen. Op 12 mei bereikte de *Maria Elisabeth* de zuidhoek van IJsland. In een brief van 21 juli 1726 schreef Pieter van der Kort uit IJsland dat hij op 14 mei bij de Noordkaap (in het noordwesten van IJsland) met de visserij was begonnen.⁶¹

De visgronden bevonden zich rondom het hele eiland. De IJslandvaarders van Nieuwpoort en Oostende visten als regel van west naar oost, terwijl de Duinkerksche schepen van oost naar west voeren.⁶² Van der Kort heeft over het vervolg van de reis niets vastgelegd. Mogelijk volgde hij dezelfde route als de Nieuwpoortse en Oostendse vissers.

In 1727 voer de *Maria Elisabeth* op 10 mei uit en kwam pas op 22 september binnen, achttien dagen later dan in 1726. De reis had 136 dagen geduurd. De heren directeuren van de MCC maakten zich half september zorgen over het uitblijven van de hoeker. Pieter van der Kort, die zoals we zagen wegens ziekte eerder was teruggekeerd, vermoedde dat de wind niet mee zat. Van de 54 Zierikzeese IJslandvaarders waren er op 17 september al 37 gearriveerd. De *Maria Elisabeth* kwam als een van de laatsten binnen.⁶³

De zes IJslandvaarders van de Nieuwpoortse Compagnie van Vischvaert waren in 1729 gemiddeld 113 dagen van huis. De reisduur varieerde van negentig tot 126 dagen. De vroegste vertrekdatum was 17 mei en de laatste datum van binnenkomst 20 september.⁶⁴ De Nieuwpoortse schepen hadden een

58 Ibidem, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 40, 48, 51].

59 Ibidem, inv.nr. 729, 2e reis naar IJsland [scan 40, 59]; inv.nr. 718, brief van A. Baert van 24 april 1727 aan P. van der Kort [scan 78]; inv.nr. 718, brief van P. van der Kort van 5 mei 1727 aan directeuren [scan 81]; inv.nr. 15, notulen 9 mei en 20 mei 1727 [scan 36-37].

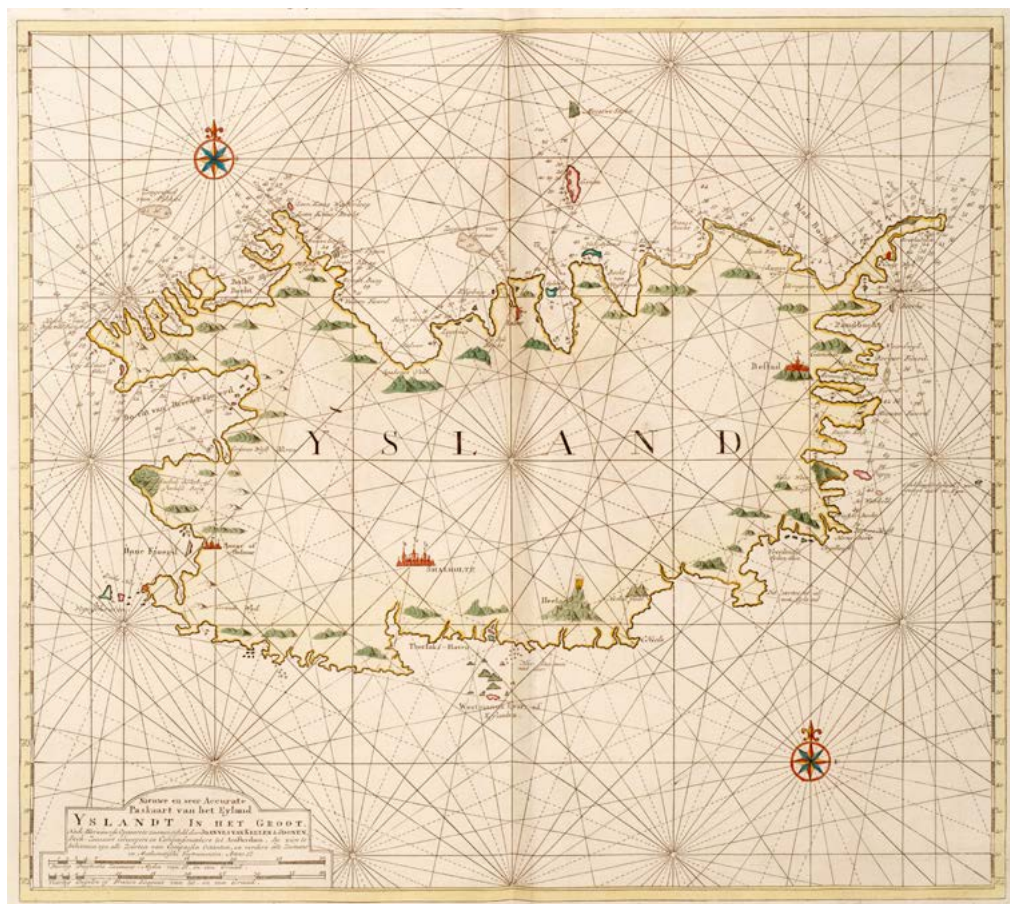
60 Ibidem, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 51]; inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van Ch. Plevier van 4 september 1726 aan de directeuren [scan 59].

61 Ibidem, inv.nr. 727, 1e reis naar IJsland, brief van 21 juli 1726 van P. van der Kort aan de directeuren [scan 56-57].

62 Antonissen, 'Allen die willen naer Island varen', 98. Onuitgegeven licentiaatverhandeling.

63 ZA, MCC, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van 17 september 1727 van P. van der Kort aan de directeuren [scan 76].

64 Filliaert, *De Compagnie van Vischvaert*, 85-88.

'Nieuwe en seer accurate paskaart van het eyland Ysland in het groot', vervaardigd door Johannes van Keulen, c. 1790. AMSTERDAM, HET SCHEEPVAARTMUSEUM

kleinere laadruimte, waardoor ze minder vis mee konden nemen. Dit verklaart de kortere reisduur.

MEER DAN 17.000 KABELJAUWEN OP DE VISAFSLAG

Al voor het vertrek van de *Maria Elisabeth* in 1726 hadden de directeurs van de MCC besloten om de hoeker in Zierikzee aan te laten komen. De schipper was immers goed bekend in Zierikzee. Ondertussen vroegen ze de correspondent ter plaatse, Charel Plevier, welke gedragslijn in Zierikzee gold bij het verkopen van IJslandse vis.⁶⁵ Zijn uitvoerige antwoord liet niet lang op zich wachten. Hij berichtte dat de IJslandse vis publiek afgeslagen werd in partij-en van een of twee last. Aan afslagrecht moest anderhalve stuiver per ton vis

65 ZA, MCC, inv.nr. 14, notulen 24 april 1726 en 23 augustus 1726 [scan 144, 175].

betaald worden. Zijn eigen provisie – de MCC had Plevier verzocht als commissaris voor de lading op te treden – bedroeg 1% van de opbrengst. Ook wees hij erop dat de vis gekeurd moet worden. Voor vis die niet goed genoeg was, werd minder betaald. Het was de gewoonte dat ongebruikt zout en lege tonnen tegelijk verkocht werden.⁶⁶

In 1726 bracht het schip 577,5 tonnen kabeljauw aan, ruim 41 last. Gerekend met dertig kabeljauwen per ton hadden de vissers meer dan 17.000 kabeljauwen gevangen en aan boord verwerkt.⁶⁷ De goedgekeurde kabeljauw, samen 520 tonnen, ging voor 9 gulden en 15 stuivers per ton weg. De ‘muijlen’, een kleine maat kabeljauw, deden 9 gulden per ton. Een klein deel van de lading, 29 tonnen, was zuur. Toch werd hier ook nog gemiddeld 8 gulden per ton voor betaald. Op de visafslag gold de regel ‘vijftien voor veertien’, dat wil zeggen dat de koper per last vis van veertien tonnen een ton extra geleverd kreeg. De hoeker voerde ook nog 46 kanten lever aan. Kantjes waren tonnen die nog niet volledig afgevuld waren, de 46 kanten rekende men als 36 tonnen. Alle viskopers die zich op de afslag aandienden waren uit Zierikzee afkomstig. Concurrentie van Hollandse of Vlaamse handelaren was er niet.

Tabel 2. De vangst van de *Maria Elisabeth* op de visafslag van Zierikzee, 9 september 1726.

<i>Koper</i>	<i>Gekocht</i>	<i>Betaald voor aantal tonnen</i>	<i>Prijs per ton in guldens en stuivers</i>	<i>Opbrengst in guldens</i>
Gillis Boom	370 tonnen vis	345,33	9:15	3.367
Thonis van der Os	120 tonnen vis	112	9:15	1.092
Roeland van Putten	30 tonnen vis	28	9:15	273
Roeland van Putten	28,5 tonnen muijlen	26,6	9:00	239
Jacob Bolle	15 tonnen zure vis	14	8:02	113
Jacob Bolle	7 tonnen zure vis	6,5	8:01	52
Meeuwis Jansse	7 tonnen zure vis	6,5	7:19	52
Lieven Cornelis wed.	36 tonnen lever	36	6:00	216
Totaal	577,5 tonnen vis, 36 tonnen lever			5.405
Retour zout en tonen				256
Totale opbrengst				5.661

Bron: ZA, MCC, inv. nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 51].

66 Ibidem, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van Ch. Plevier van 26 augustus 1726 aan de directeuren [scan 57–58].

67 In Zeeland werd in de 17e eeuw gerekend

met dertig kabeljauwen per ton. Wietse Veenstra, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, deel 7, Zeeland 1573–1795* (Den Haag 2009) 73.

Charel Plevier was van mening dat hij de hoogst mogelijke prijs had gemaakt. Er waren tonnen verkocht voor een lagere prijs (9 gulden en 10 stuivers per stuk), die voller met vis waren dan die van de *Maria Elisabeth*.⁶⁸

We zagen dat het stadsbestuur in het najaar van 1726 een aantal maatregelen nam met als doel om de IJslandvisserij te stimuleren en voor de stad te behouden. Onderdeel van de genomen besluiten was het opnieuw uitvaardigen van een maatregel uit de zeventiende eeuw: alle vis van de Zierikzeese schepen moest in Zierikzee op de afslag worden gebracht. In de zeventiende eeuw had Maassluis zich ontwikkeld als de marktplaats voor gezouten vis. Omdat het aantal kopers hier groter was dan in Zierikzee, brachten veel stuurlieden uit Zierikzee hun vangst vanwege de betere prijs rechtstreeks naar die afslag.⁶⁹ Door middel van een aanvoerverplichting probeerde het stadsbestuur het tij te keren.

In 1727 daalden de prijzen voor gezouten kabeljauw in Zierikzee plotseling heel sterk. Of de prijzen in 1727 elders ook laag waren, is niet bekend. Waarschijnlijk waren de zeer lage prijzen een lokaal fenomeen, veroorzaakt door een te grote aanvoer. Het goedbedoelde voorschrift om de vis van alle hoekers in Zierikzee af te slaan en geen vis meer naar de afslag van Maassluis te brengen werkte averechts. Van der Kort meldde de directeuren op 17 september dat de prijzen in Zierikzee laag waren. De IJslandse vis deed maar 8 gulden per ton en de zure vis 4 gulden. Hij voorspelde dat Zierikzee dit jaar een groot kapitaal zou verliezen.⁷⁰ De directeuren van de MCC waren al eerder gealarmeerd over de ongunstige prijzen en vergaderden over een alternatief voor de Zierikzeese afslag. Ze wonnen inlichtingen in over de mogelijkheid om de zoute vis mee naar Livorno of naar Frankrijk te sturen met de volgende reis van de hoeker. Wellicht zou er in de vastentijd vraag naar zijn. E.G.G.M. Jaback, de correspondent van de MCC in Livorno, raadde het af om 'labardan in pekel' naar Livorno te sturen. Alleen onder de joden was er vraag naar en dan nog in kleine hoeveelheden en tegen een lage prijs. Gezouten haring, gezouten zalm, stokvis en bacalao (gezouten gedroogde kabeljauw) waren wel in trek. Het antwoord van Jaback kwam overigens pas binnen nadat de vis al in Zierikzee verkocht was.⁷¹

Charel Plevier meldde de directeuren op 25 september dat de *Maria Elisabeth* de 22e was binnengelopen en dat er in Zierikzee maar weinig vis werd verkocht. De prijs was ten opzichte van een week eerder nog verder gedaald, tot 5 gulden per ton. De markt in Zierikzee was overvoerd, de vis die het laatst binnenkwam ging tegen een spotprijs weg. Omdat de vis in Zierikzee onver-

68 ZA, MCC, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van Ch. Plevier van 7 september 1726 aan de directeuren [scan 61].

69 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 158; A.P. van Vliet, 'Vande afslagh vande zouten visch ende haringh. De Zierikzeese visafslag en vismarkt', *Kroniek van het Land van de Zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 29 (2004) 5-17, aldaar 7.

70 ZA, MCC, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van P. van der Kort van 22 september 1727 aan de directeuren [scan 76-77].

71 Ibidem, inv.nr. 62.6, correspondentie Livorno, brief van E.G.G.M. Jaback van 6 oktober 1727 aan de directeuren [scan 164-165].

koopbaar leek, kreeg de schipper de opdracht om met de lading naar Middelburg te komen en alleen de levertraan in Zierikzee te laten. De directeurs van de MCC zouden later beslissen waar de vis het best verkocht kon worden. Een week later kwamen ze op hun besluit terug. Ze namen hun verlies. Charel Plevier bracht de vis op 3 oktober op de afslag in Zierikzee.⁷²

Op de afslag was Jacob Visser uit Zierikzee de enige koper van de lading van de *Maria Elisabeth*. In 1727 was er niet veel minder gevangen dan in 1726. De hoeker bracht 568 tonnen kabeljauw (40 last en 8 tonnen) aan. De kabeljauw (aangeduid als ‘visch’) bracht, zoals verwacht, weinig op. De tonnen kabeljauw van goede kwaliteit gingen voor 5 gulden en 10 stuivers per ton weg, 45% minder dan in 1726. De zure vis deed in 1727 slechts 2 gulden en 11 stuivers per ton, 70% minder dan in 1726. Was in 1726 maar 5% van de lading zuur, in 1727 was dit bijna de helft van de vangst. Door de lange reisduur was de kwaliteit van de vis achteruit gegaan en ook het geringe zoutgebruik was van invloed op de kwaliteit. De opbrengst van de tonnen lever was in 1726 hetzelfde als in 1727, maar het aantal tonnen was in 1727 lager. De lage prijzen voor de vis van goede kwaliteit, de extreem lage prijzen voor zure vis en het grote aandeel van zure vis in de totale vangst maakten dat de opbrengst in 1727 maar 40% van het bedrag van 1726 was.

Tabel 3. De vangst van de *Maria Elisabeth* op de visafslag van Zierikzee, 3 oktober 1727.

	<i>Gekocht</i>	<i>Betaald voor aantal tonnen</i>	<i>Prijs per ton in guldens en stuivers</i>	<i>Opbrengst in guldens</i>
Jacob Visser	292,5 tonnen goede vis en muijlen	273	5:10	1.502
Jacob Visser	275,5 tonnen zure vis en muijlen	257,13	2:11	656
Lieven Cornelis wed.	20 tonnen lever	20	6:00	120
Totaal	568 tonnen vis en 20 tonnen lever			2.277
Retour zout en tonen				256
Totale opbrengst				2.533

Bron: ZA, MCC, inv. nr. 729, 2e reis naar IJsland [scan 59].

72 Ibidem, inv.nr. 78.10, correspondentie Zierikzee, brief van Ch. Plevier van 25 september 1727 aan de directeurs [scan 79-80]; inv.nr. 15, notulen van 12, 19, 23, 24 en 30 september 1727 [scan 53-57].

RESULTAAT VAN DE REIZEN

De eerste reis had een positief resultaat van 804 gulden, de tweede reis een negatief resultaat van 2.488 gulden.

Tabel 4. Uitgaven en inkomsten van de twee IJslandreizen van de MCC in gulden.

jaar	diverse uitgaven	tonnen	zout	virtualiën	beloning vissers	vis en retouren	resultaat
1726	-807	-810	-637	-741	-1.862	5.661	804
1727	-1.046	-1.026	-672	-686	-1.591	2.533	-2.488

Verantwoording: De tabel is gebaseerd op Reinders Folmer, 'Met de rapen in de pot', 227 (tabel 3) en 232 (tabel 6). De uitgaven aan tonnen en zout en de inkomsten van vis en retouren zijn gespecificeerd aan de hand van ZA, MCC, inv. nr. 727, 1e reis naar IJsland [scan 32, 40, 51]; inv. nr. 729, 2e reis naar IJsland [scan 25, 40, 59].

Onder de diverse uitgaven vallen onderhoud, reparaties, huishoudelijke behoeften en vistuig, alsmede tal van kleine uitgaven als afslagrecht, provisie, keurgeld, brug-, haven-, loods- en trekgeld. In 1727 is minder uitgegeven aan lonen dan in 1726. De uitgaven voor tonnen waren in 1727 door onbekende oorzaak een stuk hoger dan in 1726. Hoewel er wat verschillen zitten tussen de uitgaven voor de eerste en de tweede reis, was de lage opbrengst op de afslag de belangrijkste factor die het verlies van 1727 bepaalde.

Voor een koopvaardijhoeker bracht de *Maria Elisabeth* met 41 last een normale hoeveelheid vis aan. Voor 1750 was het gebruikelijk dat de schepen vanuit IJsland dertig tot veertig last aanbrachten.⁷³ Wat de prijzen betreft, is geen vergelijkingsmateriaal uit de jaren 1726 en 1727 voorhanden. De cijfers die er zijn hebben betrekking op andere jaren en moeten, vanwege mogelijke grote jaarlijkse fluctuaties in de prijzen, met terughoudendheid geïnterpreteerd worden. Op de afslag in Nieuwpoort in 1729 deden de tonnen gezouten vis uit IJsland 14 gulden.⁷⁴ De vangst van vier hoekers uit Brielle ging in 1744 voor 17 tot 18 gulden per ton weg.⁷⁵ De kopers in Zierikzee betaalden in 1726 maximaal 9 gulden en 15 stuivers. Het lijkt erop dat de prijzen voor gezouten kabeljauw op de Zierikzeese afslag aanzienlijk lager waren dan elders. Het is in dit kader van belang om de prijsontwikkeling in Maassluis in deze jaren te achterhalen.

73 *Nederlandsche Jaerboeken*, 4:2(1750), 1542.
Zie ook noot 21.

85-88.

75 Simon Thomas, *Onze IJslandsvaarders*, 177.

74 Filliaert, *De Compagnie van Vischvaart*,

Gezicht op Zierikzee aan de landzijde en aan de waterkant. Tekening door Andries Schoemaker, c. 1710–1730. DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

BESLUIT

De administratie van de visreizen van de *Maria Elisabeth* in 1726 en 1727 met de bijbehorende correspondentie geven een gedetailleerd inzicht in tal van facetten van het visserijbedrijf: de omvang van de Zierikzeese vloot, de samenstelling van de bemanning, de beloning, de arbeidsvoorwaarden, de benodigdheden voor de visvangst, de vistechniek, het zoutverbruik, de kosten van tonnen, de reisduur, de werkwijze op de Zierikzeese visafslag, de vangst, de

prijzen van de aangevoerde vis en de financiële resultaten van de reizen. Deze kerngegevens kunnen als vergelijkingsmateriaal dienen bij een vervolgstudie naar de IJslandvisserij.

De handel in gezouten kabeljauw concentreerde zich in Maassluis. Het belang van Zierikzee als marktplaats nam in de eerste helft van de achttiende eeuw af. De prijzen op de Zierikzeese afslag waren erg laag. Dit gold voor het desastreuze jaar 1727 maar ook voor het jaar 1726.

In 1687 voeren ongeveer vijftig schepen uit de Republiek uit naar IJsland. Uit het onderzoek is duidelijk geworden dat in de jaren 1726 en 1727 jaarlijks rond de vijftig hoekers uit Zierikzee uitvoeren naar IJsland. Tussen 1751 en 1786 werden gemiddeld 95 schepen uit Hollandse visserijplaatsen naar IJsland gestuurd. De IJslandvisserij van Zierikzee was in de eerste decennia van de achttiende eeuw derhalve nog van grote betekenis. De stelling van Kranenburg dat de kabeljauwvisserij van Zierikzee in de achttiende eeuw gering van omvang was, klopt op basis van deze cijfers in ieder geval niet voor de eerste decennia.

De fragmentarische gegevens uit de literatuur in combinatie met de hoeveelheid gevangen vis door de *Maria Elisabeth* geven opvallend grote vangsten van dertig tot veertig last en meer per schip te zien in de jaren voor 1750. Het ziet ernaar uit dat het tweede kwart van de achttiende eeuw een bloeitijd is geweest voor de IJslandse visserij. Er werden astronomische hoeveelheden kabeljauw gevangen die tegen een goede prijs werden verkocht. Brielle en Nieuwpoort begonnen in deze periode met de IJslandse kabeljauwvisserij, terwijl Duinkerke na een onderbreking van enkele decennia de visserij hervatte.⁷⁶ Veel schepen die op IJsland voeren waren koopvaardijhoekers met een groot laadvermogen. Opvallend is dat de gemiddelde vangsten in de tweede helft van de achttiende eeuw veel lager waren dan in de jaren voor 1750. De schepen uit de Hollandse visserijplaatsen brachten na 1750 slechts vijf tot vijftien last per schip aan, met uitschieters naar twintig last in goede jaren. Het vinden van een verklaring voor de opvallende verschillen tussen de periode voor en na 1750 vraagt om nader onderzoek.

OVER DE AUTEUR Marlies Jongejan was werkzaam bij de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg als hoofd van de afdeling Informatiediensten en Collecties en plaatsvervangend directeur. Ze studeerde Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Sinds haar pensionering doet ze onderzoek naar de visserijgeschiedenis waarbij ze zich vooral richt op de zeevisserij in Zuidwest-Nederland in de achttiende en negentiende eeuw.

76 Zie voor Nieuwpoort en Duinkerke: Antonissen, 'Allen die willen naer Island

varen', 6–8, 38.